

Наталія Бойчук
(Київ)

РЕЛІГІЙНІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ МАЙСТРІВ НАРОДНОГО МИСТЕЦТВА КИЇВЩИНИ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У декоративно-вжитковому мистецтві релігійна тема особливо яскраво знаходить утілення в численних творах виставкового характеру, сюжетно, тематично чи інтуїтивно пов'язаних з віруваннями народу. За умов національної незалежності релігійні сюжети набули нових рис, розширилися сюжетний та виражальний спектри, виявились оригінальні й самобутні творчі манери українських митців. Автори прагнуть до збагачення художніх засобів для втілення священного світосприйняття, кожен намагається розкрити значущість релігійних мотивів у декоративно-вжитковому мистецтві.

Ключові слова: декоративне мистецтво, майстри Київщини, релігійні мотиви.

In the decorative and applied art religious theme most clearly finds expression in numerous works of nature exhibition, plot or thematically related to the intuitive beliefs of the people. Given the national independence of religious subjects given a new, expanded plot and expressive spectra were original and distinctive creative style of Ukrainian artists. The authors seek to enrich the artistic means to implement the sacred world view, everyone is trying to reveal the significance of religious motifs in the decorative and applied arts.

Keywords: decorative art, masters of Kiev region, religious motives.

В декоративно-прикладном искусстве религиозная тема особенно ярко находит воплощение в многочисленных произведениях выставочного характера, сюжетно, тематически или интуитивно связанных с верованиями народа. При условиях национальной независимости религиозные сюжеты приобрели новые черты, расширились сюжетный и выразительный спектры, открылись оригинальные и самобытные творческие манеры украинских художников. Авторы стремятся к обогащению художественных средств для воплощения священного мировосприятия, каждый пытается раскрыть значимость религиозных мотивов в декоративно-прикладном искусстве.

Ключевые слова: декоративное искусство, мастера Киевщины, религиозные мотивы.

Декоративне мистецтво України є невід'ємною складовою сучасної культури в найрізноманітніших її проявах. Незаперечним є його соціально-культурний потенціал, особливо за часів національного державотворення. В образно-пластичній формі воно несе ментальні константи української духовності [3, с. 20].

Початок 1990-х років позначений розпадом СРСР і набуттям Україною незалежності. Створюється спілка майстрів народного мистецтва України, членами якої, крім народних майстрів, стали і професійні художники. Свобода художньої творчості, збагачення духовності дали митцям поштовх до творчих пошуків у найрізноманітніших стильових напрямках, що спонукало до експериментування, застосування нових матеріалів, комбінації різноманітних технічних засобів виконання роботи [1, с. 179].

Українське декоративне мистецтво в 1990-х роках розкривається в усьому багатстві своїх можливостей, що зумовлено значною трансформацією в цій галузі поняття образу та змінами, які відбуваються в розумінні поняття «декоративність». Художники прикладного мистецтва намагаються активніше брати участь в естетичному формуванні середовища [10, с. 91].

Кардинальні зміни, які відбулися в декоративно-вжитковому мистецтві, привели до того, що українські майстри почали звертатися до християнських традицій свого

народу, і це знайшло своє відображення в численних творах декоративно-вжиткового мистецтва [1, с. 178].

Сьогодні чимало мистців звертаються до зображення «образу святості». За допомогою сакральних символічних образів вони прагнуть виразити своє розуміння й сприйняття світу, християнських чеснот і законів Божих [2, с. 135]. В основі духовності нашого народу позначена відданість науці Христа, найвиразніше виражена в глибинному підтексті українського мистецтва та побутової культури. Відтак народне мистецтво – вишивка, різьбярство, писанкарство, народний іконопис – усе пройняте ідеєю вшанування Ісуса Христа, Богородиці, святих, служіння Церкві [8, с. 52].

За умов національної незалежності сакральні сюжети набули нових рис: розширилися сюжетний та виражальний спектри; автори прагнуть до збагачення художніх засобів для втілення духовного світосприйняття. Художники, кожен по своєму, прагнуть розкрити значущість сакральних мотивів у декоративно-вжитковому мистецтві. У свою чергу мистецтво впливає на формування духовного світу особистості [15, с. 23]. Ужиткове мистецтво не існує самостійно, воно є декором ужиткових речей і пов'язане з їх виробництвом та утилітарним призначенням. Про декоративно-вжиткове мистецтво треба говорити у зв'язку з усією національною культурою.

Християнська релігія дала величезний поштовх розвитку всесвітньої культури та мистецтва, а також сама стала основою численних сюжетів та мотивів. Слушними є слова В. Яніва, котрий писав, що в українців «міцне почуття Божої всеприсутності, душевна скруха, внутрішня розмова з Богом, тайне думання про Божу волю над собою...» [5, с. 125]. Також він зазначав, що «релігійна постава українця, як певна тривала внутрішня диспозиція, та побожність суспільності, як її часовий зовнішній вияв, були часто констатовані й знайшли своє належне віддзеркалення в спогадах, літературі, публіцистиці, чи подорожніх есеях чужинців. Менше вони досліджені науково» [6, с. 97].

Релігійна тематика впродовж століть була однією з провідних у народному мистецтві багатьох європейських країн. Чи не найпоширенішими були іконографічні мотиви, присвячені образам Христа і Богородиці, темам «Благовіщення», «Розп'яття», «Воскресіння» та ін. [5, с. 132].

Релігійність пронизує всю нашу народну культуру та мистецтво, що пов'язано з менталітетом українців, буття яких не лише ввібрало в себе християнські традиції, а й тривалий період зберігало в художній підсвідомості рудименти язичницького світосприйняття. Це яскраво відображено в оздобленні творів декоративно-вжиткового мистецтва [5, с. 125]. Майстри кераміки, скла, текстилю, металу, дерева активно експериментують, звертаються до широкого кола культурно-історичних асоціацій, до філософських, загальнолюдських проблем [10, с. 93]. Вони розв'язують ці завдання, спираючись на головні християнські догмати, однак розглядають їх крізь призму народного світогляду, виходять за межі свого буття, намагаються досягнути трансцендентне, але тією мірою, якою воно стосується його екзистенції, порушує основи людського існування. У християнському вченні майстри шукають відповідь на питання щодо сенсу й мети людського буття.

До цієї теми звернулося чимало майстрів народного мистецтва України. Зокрема, в українському народному малярстві найчастіше трапляються тематичні композиції на релігійну тематику, такі, як «Біла, біла зимонька водить Коляду» (2002) П. Ганжі; «Різдво» (2000), «Колядники» (1992) А. Рак; «На Ордань» (1994), «Великодній ярмарок» (1994), «Син Божий Народився» (1997) В. Наконечного; «Різдвяні комедії» (2006), «Христос народився» (1999), «Щедрик-ведрик дайте вареник» (2005), «Дорога до храму» (2006), «Великдень» (2005) М. Онацька; «Різдвяний вечір» (1994), «Ангели добра і зла» (2000), «Водохреще» (2000) Т. Дедової тощо.

Народний художник України Марфа Тимченко, яка особисто винайденими художніми засобами, побудованими на принципах петриківського розпису, цілком оригінально віртуозно почала писати квіткоподібними елементами-мазками картини-

пейзажі [16, с. 6], серед них «З Різдвом Христовим» (2002), де зображено українське, засніжене село із церквою та колядниками, що несуть Різдваву Зірку.

Не минули релігійної тематики художники й майстри текстилю. Скажімо, Ю. Кухар у своїй роботі «Таємна вечеря» (1993) за допомогою доступних ткацтву мистецьких виражальних засобів у напрузі контрастних кольорових сполучень, фактур, зображальних мотивів, що навіюють певні асоціації, намагається висловити своє ставлення до складних життєвих колізій. Дотримується загальних композиційних схем традиційного ткацтва й килимарства О. Прокопенко, однак, на відміну від іноді перевантажених візерунками народних тканин і килимів, у роботі (наприклад, рушник «Козацька церква» (1991)) властиве відчуття міри й художнього такту у виборі зображальних засобів.

У виставкових декоративних тканинах С. Нечипоренка зникли прийоми декорування, характерні для радянської доби – заклічні ідеологічні гасла, ювілейні дати тощо. Збагатилося колірне вирішення панно і рушників, виконаних у техніці ручного перебірного ткацтва. Крім традиційного червоного кольору, з'явилися різної тональності сині й жовто-золотисті, для контрасту вводиться чорний колір. Порівняно з радянською символікою органічніше поєднується з орнаментом зображення державного герба – тризуба, сакральної архітектури, хрестів [1, с. 135].

Гобелени, батика Н. Пікуш позначені індивідуальним баченням світу, у них відчутний глибинний зв'язок з традиційним народним мистецтвом. Разом з тим художниця обізнана із сучасними тенденціями в царині світового художнього текстилю. Тематика творів Н. Пікуш надзвичайно широка. У своїх гобеленах вона вирішує різні теми. Хвилює авторку й тема духовної спадщини народу. У творах «Реставрація», «Втікачі» (1990) релігійні сюжети знаходять оригінальну авторську інтерпретацію. Без опертя на спадщину навряд чи може існувати повноцінне сучасне, наповнене глибинним змістом, мистецтво [1, с. 129].

До інтерпретації біблійних і євангельських сюжетів, іконопису в 1990-х роках зверталися художники текстилю: Н. Гронська – серія «Апокаліпсис», «Апостоли та янголи» (1990), «Німий ангел» (1997); Т. Ілляхова – «Архангел Гавриїл», «Архангел Михаїл», «Богоматір» (1999), «Св. Юрій», «Спас на престолі» (2000); Н. Лапчик – «Благовіщення», «Одвічне» (1991), «Янгол» (1993); О. Майданець – «Блага вість» (1998); І. Тернавська «Янгол» (1992).

У композиціях Н. Гронської біблійні сюжети є відправною точкою, приводом для висловлення узагальнень про сенс життя, спонукають замислитися над вічними проблемами боротьби добра і зла. Виконані в техніці «гарячого батика» панно Т. Ілляхової за стильовим трактуванням наближені до візантійського іконопису, але завдяки фактурній «батикувій» поверхні сприймаються, на відміну від живопису, по-іншому, більш умовно та декоративно. Гобелени Н. Лапчик на релігійну тематику відзначаються вільною інтерпретацією усталених для християнського мистецтва образів і сюжетів. Художниця не ставить собі за мету дотримуватися іконографічних канонів, і тому в трактуванні образів янголів, Богородиці на перший план виходить художньо-пластичний аспект [1, с. 132].

Слід зазначити, що в християнській іконографії одним з найрозповсюдженіших є зображення Богородиці. Ідеться передусім про образ Богородиці з Дитям, який постає наче «своєрідний іконографічний вузол, із якого розходяться у різних напрямках образотворчі інваріативні концепції у християнському середньовічному просторі» [5, с. 132]. Іменем Богоматері називали церкви, на її зображення натрапляємо в розписах храмів, численних іконах різних часів, скульптурі, дрібній пластиці, на ручних та на престольних дерев'яних хрестах, народній гравюрі, гаптуванні, вишивці [5, с. 132]. Образ Богородиці оспіваний у багатьох творах народної поезії, зокрема колядках та щедрівках [4, с. 62–110].

Можливо, найдавнішим зображенням Матері Божої в кераміці можна вважати невелику теракотову іконку XII–XIII ст. (Київщина), яка відзначається «точністю

пропорцій, витонченістю обрисів» [14, с. 75]. О. Тищенко припускав, що вона була відтиснута у формі з пористого каменю.

У творчому доробку київської майстрині різьби по каменю (шифер) Ірини Реззатової є іконки із зображенням святих, Богородиці, Ісуса Христа та ладанки. Опанувавши художні прийоми, іконографію, вона глибше занурюється в традиційні канони християнського мистецтва. Різьбить їх Ірина на кшталт нагрудних іконок, які носила давньоукраїнська знать та прості селяни. Ладанки І. Реззатової традиційні, вони різні за формою: прямокутні, овальні, напівовальні, двобічні й односторонні. Найулюбленіші зображення на ладанках – Матір Божа, святий Миколай, святий Юрій та християнські колпони. Ладанки відзначаються майстерністю різьблення, у якому зображення подається у відносно високому рельєфі, у поєднанні з орнаментом у вигляді рисок, кружечків, хвилястих ліній, у «ялинку». Кожну постать у ладанках майстриня обрамляє у вигляді арки. На звороті вона різьбить різнокінцевий або розквітлий хрест із листками. Іконки з ликом Богородиці: Діви Марії – Оранти, Великої Панагії, Одигітрії, тип Богородиці Елеуса (Милування) – довершені в техніці різьби. Особливо відзначається ікона Милування, що передає оте, лиш матері притаманне милування своїм дітям. Матір Божу зображено фронтально. Святість її підсилює орнаментований німб, чітко визначене спокійне обличчя Її та Сина. Вдала шліфовка робить гру світлотіні такою, що надає образу величавості. З-поміж ікон, які вирізьбила Ірина, є серія робіт, на яких зображено святого Георгія та покровителя Києва архістратига Михаїла. Характерною рисою орнаментики ікон майстрині є штрихи, сітка та численні дрібні кільця, типові в оздобленні давньоукраїнських ікон [7, с. 40–42]. Серія плакеток майстрині присвячена давнім храмам, у тому числі й Софії Київській. З-поміж багатьох зображень святих особливе місце у творчості Ірини посідає Миколай – заступник від усіх бід. Одна з робіт вражає традиційним декоративно-графічним зображенням святого, яке увиразнюється грою світла й тіней, що досягається пластичним моделюванням драперій на постаті святого. Чи не в кожній хаті були ікони святого Миколая, які займали перше місце після ікони Божої Матері. Миколая називали «отцем», «будівничим церков», що відображено в численних колядках та щедрівках [4, с. 64–67].

Шана до цього святого виражалася передусім значною кількістю храмів, названих на його честь. У Києві перша церква Святого Миколая була збудована в другій половині XI ст. У Франції та Німеччині є понад дві тисячі церков з іменем цього святого, в Англії – близько 400 [5, с. 138].

Численні зображення святого Миколая бачимо на іконах та в стародруках, зокрема, початкових літерах «Службника» 1734 року [5, с. 139]. Одним з перших відомих зображень святого Миколая, за О. Тищенко, є теракотова іконка XII–XIII ст., де «надто велика голова, великі випуклі очі, застиглий вираз обличчя нагадують «тугу» романську форму в пластиці, але грубуватє обличчя досить виразне, навіть має певні індивідуальні риси» [14, с. 75].

Релігійна тематика досить поширена також і серед керамістів. Скажімо, Людмила Мешкова працює в надзвичайно складній та унікальній техніці – керамічному живопису, використовуючи нові технологічні можливості кераміки. У 2004 році мисткиня створила керамічні панно-ікони для каплички Святого Андрія Первозваного на Дніпровській алеї в Києві, де зображено архангела Михаїла, архангела Гавриїла та апостола Андрія Первозваного. У них моління до Вічності та одночасно сама Вічність у вірі та красі. Твори Л. Мешкової приваблюють гармонією думки та краси, розуму та почуття, естетичною єдністю, майстерністю володіння матеріалом і вмінням донести до людей добрі помисли та надії. Тому вони близькі та зрозумілі людям.

Спираючись на глибинні народні традиції української керамічної школи, відчуваючи сьогодення, народний майстер художньої творчості України Леонід Нагірняк з тонким смаком і натхненням неодноразово розкриває у своїх роботах релігійну тематику. Це й декоративні тарелі з хрестами в колі з крапками, рисочками, виконані в давній техніці фляндрування та ритування. Присутні також зображення ангелів,

вписані в коло декоративної тарілки, і самостійні композиційні твори, які щедро декоровані технікою ритування й політі кольоровими поливами. Найвні у творчому доробку й глечики з хрестиками.

Доречними будуть слова І. Мірчука про те, що притаманність глибокої релігійності «характеризує не тільки народ в цілому, але й найважливіших його представників» [5, с. 126].

Дослідник Є. Спаська [12] наводить зразки глиняних горщиків з хрестами на шийках, що виготовлялися у 20-х роках ХХ ст. Безперечно, це відгомін більш ранньої традиції: відомо, що глечики з хрестиками трапляються у скіфо-сарматській культурі II ст. до н. е. – II ст. н. е.

Літературні джерела, архівні матеріали та польові спостереження Г. Івашків свідчать про те, що перед роботою на гончарному крузі чи перед випалом у горні гончарі, як правило, хрестилися та промовляли коротку молитву. Після завершення роботи деякі з них на гончарному крузі (верхняку) ставили глиняний хрестик. О. Бобринський згадує про оригінальне клеймо на гончарному крузі – хрест, вписаний у колоподібні клейма (хрест у колі, хрест із чотирма крапками в колі, хрест у подвійному колі, подвійний хрест у колі), ставили на гончарних кругах сербські гончарі [5, с. 126].

Ще однією важливою релігійною темою в мистецтві України й усїєї Європи є зображення ангелів, яких уважають посередниками між небом і землею, посланцями Бога; згідно з християнським ученням вони стоять ближче до людини, ніж до Бога [5, с. 146]. Їх зображають у храмах, каплицях, церковних предметах, меблях, у літургійному шитві, різьблених та глиняних трійцях, кахлях, канделябрах, мисках чи тарілках тощо [9, с. 87–98].

В українському іконопису ангели зображені в цілому ряді сюжетів: «Різдво», «Вознесіння», «Покрова», «Успіння», «Собор архангела Михаїла». Подібні приклади можна навести з народних гравюр, ікон на склі тощо. Особливого поширення набули ці зображення в добу бароко. Про ангелів ідеться в численних колядках і щедрівках [4, с. 146].

Зображення ангелів можуть виступати як основними, так і доповнювальними до основної композиції («Благовіщення», «Богородиця Одигітрія», у зображеннях святого Миколая, у композиціях «Страшний суд») тощо [5, с. 147].

Приклади зображень ангелів можна побачити на глиняних виробах України, вони відзначаються надзвичайно великою варіативністю образів та композиції. За кожною такою іконографічною схемою стоїть непересічна особистість майстра, який відзначився знанням євангельських сюжетів та неабияким хистом у створенні образів [5, с. 150].

Отже, ті кардинальні зміни, що відбулися в декоративно-вжитковому мистецтві, а саме: розширення тематики художніх творів, звернення майстрів до духовності, збагачення звичайної системи жанрів із широким застосуванням різноманітних матеріалів – привели українських майстрів до творчого підйому, у тому числі й у творах релігійного спрямування.

Із наукових досліджень та збережених пам'яток відомо, що улюбленими святими були такі, як Богородиця, Миколай, Юрій, Кирило, Мефодій, Петро, Павло, Катерина, Варвара, Параскева та інші, відтворені здебільшого в сюжетах: «Різдво», «Богородиця Одигітрія», «Три святителі». На користь такого твердження свідчить не лише світоглядна концепція традицій, а й календарні обряди, звичаї та вірування українців, пов'язані з образами цих святих.

Детальний аналіз виробів з релігійною тематикою дає можливість відзначити оригінальність їх авторів у дотриманні відомих та створенні нових іконографічних схем, яскраву декоративність та самобутність авторів. В авторських творах митці прагнуть донести до глядача свої думки за допомогою формальних та індивідуальних засобів вираження [9, с. 43]. Образна інтерпретація і навіть кольоровий лад мимоволі підлягають змінам згідно з національними культурними традиціями, що таким чином вносить у велику релігійну тему своєрідну особливість.

1. *Андріяшко В. Д.* Київська школа художнього текстилю ХХ ст. (Джерела. Розвиток. Перспективи) : дис. ... канд. мистецтвознавства. – К., 2007. – 284 с.
2. *Береговська Х.* Сакральна формула трансцендентності // *Образотворче мистецтво.* – 2008. – № 3. – С. 135.
3. *В'ячеславова О.* Світ Божий, як Великдень // *Образотворче мистецтво.* – 2003. – № 3. – С. 20.
4. *Гнатюк В.* Колядки та щедрівки : у 2 т. – Л., 1914. – Т. II. – 380 с.
5. *Івашків Г. М.* Декор традиційної української кераміки XVIII – першої половини ХХ століття (іконографія, домінантні мотиви, художні особливості) : дис. ... канд. мистецтвознав. – Л., 2004. – 217 с.+242 с. дод.
6. *Івашків Г.* Функція, типологія та художні особливості глиняних хрестів в Україні // *Народознавчі зошити.* – 2008. – № 1–2. – С. 97–105.
7. *Кобальчинська Р.* Молитва в камені // *Народне мистецтво.* – 2002. – № 1–2. – С. 40–42.
8. *Лобурак І., Терлецький З.* Сакральні сюжети і мотиви в гончарстві Покуття // *Народне мистецтво.* – 1997. – № 1. – С. 52–53.
9. *Овсійчук В., Кравич Д.* Оповідь про ікону. – Л. : Інститут народознавства НАН України, 2000. – 396 с.
10. *Павлова О. І.* Особливості розвитку українського декоративно-прикладного мистецтва в кінці ХХ – ХХІ ст. // *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка.* – 2011. – № 15 (226). – Ч. I. – С. 91–96.
11. *Свєнціцька В. І., Откович В. П.* Українське народне малярство XIII–XX століть. – К. : Мистецтво, 1991. – 303 с.
12. *Спаська Є.* Глечик з хрестиком (етюд із циклу «Чернігівське гончарство») // *Матеріали до етнології й антропології.* Видає етнографічна комісія НТШ у Львові. – 1929. – Т. XXI–XXII. – Ч. 1. – С. 35–41.
13. *Станкевич М.* Українське художнє дерево. – Л. : Інститут народознавства НАН України, 2002. – 479 с.
14. *Тищенко О. Р.* Декоративно-прикладне мистецтво східних слов'ян і давньоруської народності (I ст. до н. е. – середина XIII ст. н. е.). – К. : Вища школа, 1983. – 110 с.
15. *Шнайдер-Сенюк М.* Декоративно-ужиткове мистецтво: традиція – інновація – менеджмент // *Образотворче мистецтво.* – 2006. – № 1. – С. 22–23.
16. *Щербак В.* Славетна Марфа Тимченко // *Народне мистецтво.* – 2007. – № 1–2. – С. 4–8.